

RESTAURACIÓ DEL REFETOR DE SANT JERONI DE LA MURTRA

M^a REYES JIMÉNEZ DE GARNICA

La possibilitat de poder portar a terme la restauració del refetor de la Murtra, gràcies a la col·laboració institucional, ha permès redescobrir un exemple d'arquitectura catalana del segle XV, que ha conservat gairebé totalment la seva decoració original.

Orígens

El monestir de Sant Jeroni de la Murtra, situat a Badalona (Barcelona), a l'antiga vall de Betlem, va ser fundat pel mercader barceloní Bertran Nicolau, que va sol·licitar al Papa Benet XIII la butlla corresponent (atorgada a Avinyó el 16 d'agost de 1413)¹. Set religiosos de l'orde de Sant Jeroni s'estableixen en un principi a Sant Pere de Ribes. Però els terrenys eren insans i la fertilitat escassa. El 1416 el cenobi queda establert definitivament en el Mas de ça Murtra, anomenat així per la presència de la murtra, arbust de flors blanques que amb el temps va donar nom al monestir.

El refetor

El refetor del monestir, objecte del present treball, és una de les estances conservades més antigues del conjunt monumental. Afortunadament l'incendi que va patir l'edifici el 1835 no el va afectar de manera considerable, cosa que no es pot dir de l'església i part del claustre, que van quedar pràcticament destruïts. És una sala rectan-

gular, de vint metres de llarg, coberta amb tres voltes de creueria i a cadascuna de les claus hi apareixen esculpides les armes del donant: Joan II.

Les cròniques monacals ens aporten nombrosos detalls de la seva construcció: «Dit refetor lo feu lo Rey don Joan según d'Aragó, pare del Rey Catholich don Fernando, com se mostra clarament en la primera clau dell en que estàn pintadas las barras de Aragó y dix en lo entorn del escut: Rex Joannes me fecit. Obra ben principal y de gentil art. En lo trienni 1478 a 1481 en lo Refetor se feu impostar o guarnir las parets de fusta. Y en el de 1483 a 1486 se acabà lo Refetor y pintà las claus dell, fra Gabril Andreu...»

Els successius cronistes ja no tornen a fer referència durant els segles següents, a aquestes pintures, per la qual cosa cal suposar que amb l'arribada de noves modes decoratives i a causa de la necessitat d'higienització a què obligaven les moltes epidèmies de pesta, van romandre ignorades durant els últims quatre segles, ocultes per les contínues intervencions d'arrebossat.

L'any 1990 el Servei de Restauració de la Generalitat de Catalunya inclou Sant Jeroni en el seu programa de campanyes d'estiu. L'objectiu eren les pintures murals del refetor, un fragment de 8 m² (aproximadament) d'una obra que havia cobert la totalitat del mur. Suposàvem que es tractava de la recuperació de l'últim vestigi conservat del que en una altra època havia estat la gran decoració de la sala. Però durant els treballs de restauració d'aquestes pintures vam poder comprovar que estaven fetes sobre una paret ja decorada. Havien estat

executades entre 1554 i 1557 per commemorar la visita de Carles I a la Murtra, o sigui un segle més tard que la primitiva decoració esmentada (1478-1481).

«En aquest trienni se pinta la cena que vuy esta en lo refetor encara que prou dolentament...». Són paraules del Prior recollides en les cròniques i, segons que sembla, no va quedar satisfet del resultat. A nosaltres, tot i així, la poca destresa o la descurança de l'artista ens ha estat de gran ajut.

El pintor no va partir d'un mur blanc com podria semblar lògic seguint els mètodes pictòrics tradicionals, sinó que entre els personatges hi apareixia un fons de línies verticals i horitzontals que no estaven en absolut integrades a la composició². Després d'una anàlisi de les pintures vam poder comprovar que aquestes línies, efectivament, no formaven part de la composició ni estaven fetes amb la mateixa tècnica pictòrica. Corresponien a una decoració en arquitectura fingida, imitant pedra picada i, per tant, anterior a l'execució de les pintures del segle XVI. Aquesta troballa serà el punt de partida de tot el treball posterior.

Havíem trobat indicis del que podia ser la primitiva decoració de la sala, aquella decoració de Fra Gabriel Andreu de la qual únicament es tenia constància a les cròniques. A partir d'aquí es van fer sondeigs i estudis de color.

Vam descobrir que no tan sols apareixien noves línies en altres paraments sinó que també en els nervis de pedra afloraven restes policromes ocultes per capes de calç i per l'acumulació de dipòsits de pols carbonatada. Es va elaborar un informe tècnic, plantejant una hipòtesi de reconstrucció cromàtica que es confirmaria posteriorment a mesura que va anar evolucionant el treball.

Durant els mesos de juliol dels dos anys següents es repeteixen les campanyes d'estiu, es fan intervencions concretes en dues claus i s'eliminen part dels recobriments. Recuperàvem allò que havia estat ocult durant segles; la decoració policroma de la pedra en un estat de

conservació correcte. Es tractava d'una decoració molt colorista i de caràcter geomètric. Rodejant les claus hi havia unes pintures murals interessantíssimes, malauradament no tan ben conservades. Les de la clau central dedicada a Sant Jeroni representen quatre querubins tocant les trompetes, al·lusió a la vida del sant, i quatre flors de card agafades per ambdues mans (mà dreta, símbol de saviesa). També trobem empremtes d'altres intervencions corresponents a etapes posteriors a la de Joan II, que ens han ajudat a reconstruir la història:

—Intervenció del segle XVII: parets i sostres que es cobreixen d'una fina capa de calç, realçant en ocre la pedra dels nervis i les claus. En substitució de les antigues pintures gòtiques, unes garlandes ocres decoraven els sostres. A causa de la tècnica pictòrica emprada aquesta decoració és visible avui.

—Emblanquinat/s.

—Intervenció de 1732 (capa blava).

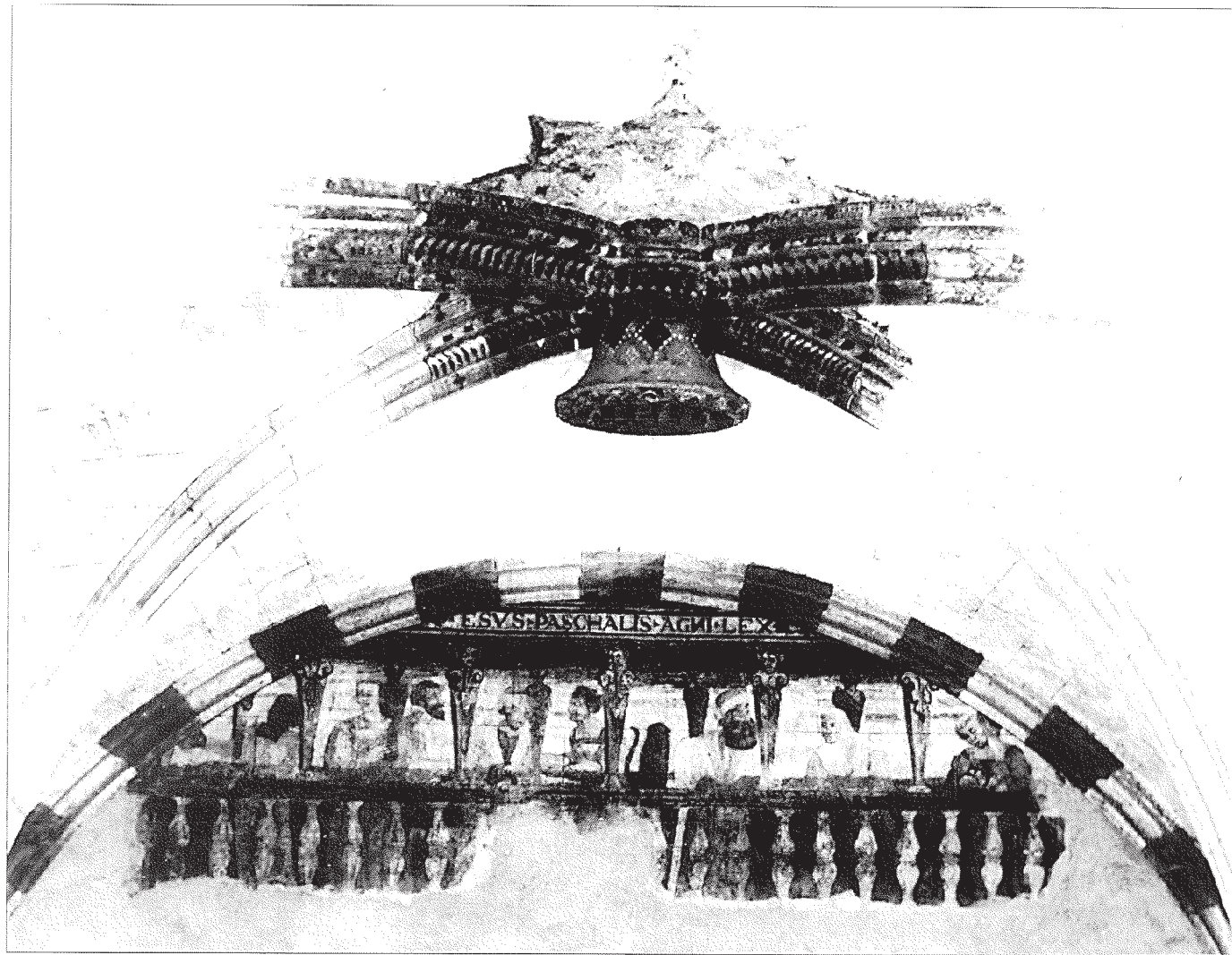
—Emblanquinats del segle XIX.

Totes aquestes intervencions responen més a motius estètics o sanitaris que no pas a una clara voluntat restauradora.

En aquell moment, amb la documentació elaborada, ja teníem la certesa que la sala conservava, oculta sota aquestes intervencions, la major part de la seva decoració original. Aleshores ens vam proposar recuperar-la i tornar-li la funcionalitat.

Això es va fer realitat el 1993 gràcies al suport de la comissió Catalunya-Amèrica de la Generalitat, que va posar els mitjans per portar a terme la recuperació integral de la sala. Després de sis mesos de feina, el procés de conservació va quedar acabat.

S'ha intervingut en la totalitat dels murs, nervis i claus, i s'ha treballat sobre una superfície de més de 400 m².



Pintura mural en la paret del refetor per commemorar la visita de Carles I a la Murtra (arxiu de l'autora)



Clau de volta abans de la restauració (arxiu de l'autora)

Procés d'intervenció

—Eliminació mecànica dels diferents arrebossats de calç.

—Consolidació i neteja de la policromia de nervis, claus i mènsules (segle XV), que no presenten retocs de color ni signes aparents de restauració.

S'han identificat aglutinants de tipus proteínic i oliós, així com la presència de calç (probablement en substitució del pigment blanc).

A la clau més pròxima a la vidriera vam descobrir la frase REX JOHANNES ME FECIT, l'existència de la qual només ens era coneguda per les cròniques, i que confirma la intervenció definitiva de Joan II en aquesta empresa.

—Consolidació i neteja de les pintures murals del segle XV que rodegen les claus. A causa de la tècnica emprada (temple sobre guix) el seu estat de conservació és més deficient que la policromia sobre pedra.

—Recuperació de la totalitat del revestiment de paraments en falsa pedra picada. Per tornar la cohesió entre l'*arriccio* i l'*intonaco* es van utilitzar morters hidràulics en injecció, que redueixen les forces mecàniques dels fixatius tradicionals.

—Recuperació dels fingits arquitectònics de la porta d'accés en morter rosat.

—Recuperació de l'antiga comunicació del refectori i el celler, cegada després de l'incendi del segle passat. Durant els treballs de desenruncament s'han descobert restes d'elements arquitectònics de pedra de Montjuïc, procedents amb tota seguretat de les ruïnes del claustre.

—Substitució de les finestres de l'obertura de l'antiga vidriera gòtica per un únic vidre de seguretat.

Obertura d'una finestra tapiada aquest segle, col·locació d'un vidre de seguret.

Reconstrucció del recobriments de fusta de l'antic menjador dels monjos.

Renovació de la instal·lació elèctrica que incidia directament sobre les escultures afectant negativament la seva conservació...

Amb això hem volgut rescatar el caràcter únic d'aquesta peça del monestir, resultat d'un moment històric singular, i tornar-li la seva funcionalitat.

Després de cinc-cents anys, recuperem el mateix marc d'aquells monjos jerònims dels quals fou benefactor Joan II, les armes del qual llueixen novament amb tot el colorit original.

Ens trobem en el mateix espai on els Reis Catòlics van rebre Colom quan va tornar del Nou Món; aquestes parets, aquesta mateixa decoració va acollir Carles I, Felip II, Felip III... fins que a mitjan segle XVII una nova estètica va abarrocar la sala, apagant la riquesa del seu colorit amb una decoració monocroma.

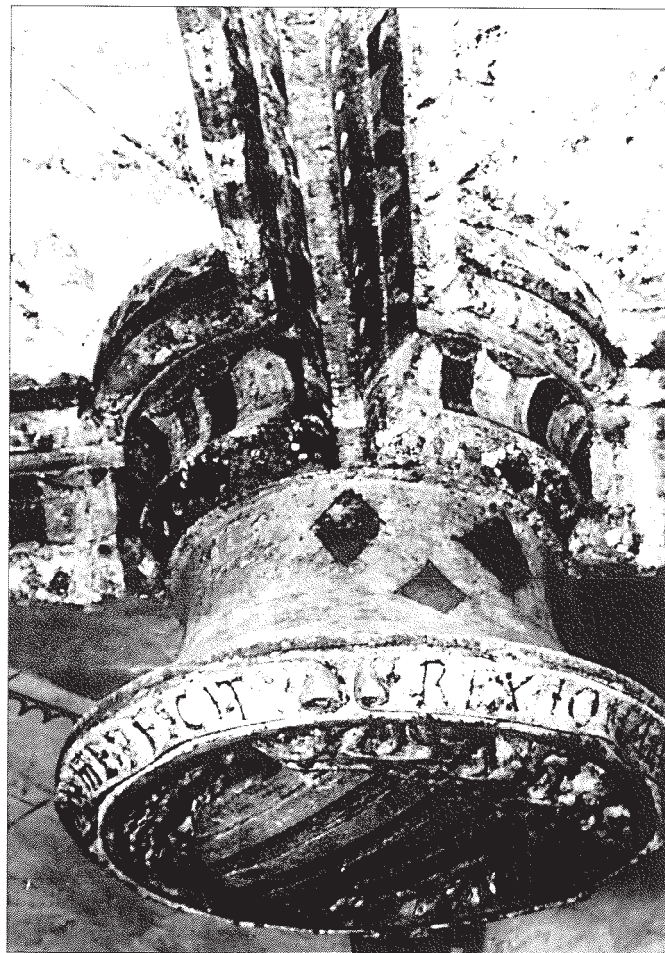
Sistemes de presentació

La presentació final s'ha abordat de la manera més respectuosa, imposant el criteri conservatiu enfront del restaurador. La consciència històrica avui reclama el respecte a l'autenticitat dels documents del passat, per la qual cosa en el nostre cas, la reintegració pictòrica s'ha fet diferenciant dos nivells d'intervenció:

Nivell I: Fingits arquitectònics.

Nivell II: Pintura mural i pedra policromada.

En el primer, els fingits arquitectònics, les llacunes i faltes de morter que presentaven els murs s'han reconstruït buscant la unitat, utilit-



Clau de volta després de la restauració on es pot veure la inscripció coneguda només per les cròniques conventuals i que s'ha recuperat després d'eliminar les capes de calç (arxiu de l'autora)

zant-se morter de composició, granulometria i color similars, que ha anivellat les llacunes, i reintegrant les juntures falses.

En el segon, les superfícies policromes de sostres i nervis han rebut un tractament de màxim respecte i no s'hi ha realitzat cap tipus de reconstrucció pictòrica. La nostra intervenció ha estat merament conservativa.

La restauració d'una obra d'aquestes característiques no es pot abordar aïlladament. Pel seu valor documental i estètic es fa imprescindible la recuperació de cadascun dels elements ornamentals. Tant si Fra Gabriel Andreu en va ser l'artífex com si treballava en col·laboració, es va imposar a la sala del segle XV un sol esperit estètic: la recerca de la tercera dimensió.

—Les parets no són blanques; es decoren amb fingit arquitectònic.

—Les claus es pinten amb gran riquesa cromàtica. Efectes de llum i ombra, que realcen la talla potenciats amb l'aplicació puntual de làmina d'or.

—En els sostres es pinten unes formes estrellades que, rodejant les claus, forcen la perspectiva.

—Les portes d'accés es revesteixen d'un morter rosat imitant dovelles de pedra que contrasten amb el blanc dels murs.

La valorització d'aquests elements aïllats serà el nostre objectiu des del començament de la feina.

Les dades obtingudes en la restauració del refector complementen la història material d'altres zones d'aquest edifici que només podran ser abordades si la consciència individual és sensible a aquestes manifestacions artístiques.

La intervenció del restaurador no s'ha limitat a la recuperació i conservació de la sala. Amb aquest treball, fruit de l'observació i l'anàlisi s'han volgut aportar noves dades que ens aproximem a un major coneixement de les tècniques i els materials del segle XV.

NOTES

1. CUYÀS TOLOSA, J.M. *Resumen histórico del Monasterio de San Jerónimo de la Murtra*. Badalona, 1975.

2. AYMAR, Jaume. «Un retrato del Emperador Carlos I en el Monasterio de la Murtra». *RE Revista de pensamiento y opinión*, núm. 26, pàgs. 41-46.